

Terjesztés és csere

Robert Smith

1. Bevezetés

1.1 Tisztában vagyok vele, hogy a bibliográfiai adatok terjesztéséről és cseréjéről, ha úgy tetszik, inga-tag talajon állva beszélhetek csak. Olyan időpontban szólok ezekről, amikor jelentős és gyors változásoknak vannak kitéve azok a szolgáltatások, amelyeknek biztosítására létrehozták a nemzeti bibliográfiai ügynökségeket, ugyanakkor e szolgáltatások használói is fokozott igényekkel lépnek fel. Tulajdonképpen ezt az előadást néhány hónappal a konferencia előtt megírni azzal a kockázattal jár, hogy egyes feltevéseink már elhangzásuk pillanatában nem lesznek helytállóak.

1.2 Ezzel együtt úgy vélem, bizonyos elvek meglehetősen biztonsággal kimondhatók. Ezek közül a legfontosabb, hogy a nemzeti bibliográfiai szolgáltatnak a használók igényeit kell tükrözniük és ezeknek megfelelően kell működniük. A jövőt kutatva kulcskérdés tehát, hogy ezek az igények hogyan változnak. Tanulmányomban a Brit Nemzeti Bibliográfiát (BNB) szeretném illusztrációként használni, ami-

nek különös időszerűséget ad, hogy a konferencia egybeesik egy jelentős felmérés és konzultáció-sorozat végével, amelyet a British Library végzett a BNB használatára és várható fejlődésére vonatkozóan. A nemzeti bibliográfia kifejezést használok majd rövidítésként a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások helyett – e kettő nem teljesen fedi egymást –, de a nemzeti bibliográfia az alapja a nemzeti bibliográfiai szolgáltatásoknak, és ez a függőség olyan erős, hogy jogosnak érzem a rövidebb kifejezés használatát. Foglalkozom a konzultáció-sorozattal és megpróbálok felvillantani az ott felmerült legfontosabb problémákat, illetve a British Library számára kialakított megoldási módokat. Ezen túlmenően – bár szűkebb témám a terjesztés és a csere – tágabb körben kell vizsgálnom, ha fel akarom vázolni a bibliográfiai adatok jövőd terjesztési modelljének összefüggéseit. Ezért foglalkozni kívánok a nemzeti bibliográfiák tartalmával és a formátumukkal, illetve a nemzeti bibliográfiai szolgáltatási politika szélesebb értelemben vett kérdéseivel.

2. A Brit Nemzeti Bibliográfia háttere

2.1 A Brit Nemzeti Bibliográfiát a British Library szolgáltatásainak háború utáni rekonstrukciója részeként 1950-ben alapították, abban a meggyőződésben, hogy a brit könyvtárak feldolgozó, gyarapító és tájékoztató munkájának támogatására szükség van a Nagy-Britanniában kiadott könyvek és időszaki kiadványok teljes körű számbavételére. Ma is ezt a három tevékenységi területet tartják a nemzeti bibliográfia elsődleges hasznosításának. Van azonban egy távolabb mutató cél – a nemzeti kiadványtermés megragadása az utókor számára, és annak olyan regisztrálása, amely a jövő kutatói számára is hasznos lehet. A következő táblázat áttekintést ad a Brit Nemzeti Bibliográfiáról.

A BRIT NEMZETI BIBLIOGRÁFIA

Tartalma

- Valamennyi Nagy-Britanniában megjelenő monográfiának és új indulású időszaki kiadvány első számának a teljes bibliográfiai leírása (rekordja);
- A Nagy-Britanniában a tervek szerint megjelenő monográfiák előzetes bibliográfiai tétele (CIP);
- Valamennyi rekord elkészítése UKMARC formátumban.

A bibliográfiai rekordok származása

- A British Library vagy a kötelespéldány jogú könyvtárak osztott katalogizálási projektjében résztvevő, valamelyik könyvtár által készített teljes bibliográfiai rekord;
- Szerződéssel a privát szférában készített CIP-rekordok.

Adathordozó

- Nyomtatott, online (a Blaise rendszerben), CD-ROM, mágnesszalag, FTP.

Formátum

- UKMARC és USMARC formátumban hozzáférhetőek.

Az évente készített rekordok átlagos száma

- 70.000

A teljesítmény mérésére szolgáló legfontosabb mértékek

- BNB MARC Találati Arány
- Előfizetők száma
- Felhasználói licenzek száma

3. Kiadás és terjesztés

3.1 A Brit Nemzeti Bibliográfia kiadási profilja óhatatlanul nagyot változott az évek folyamán. Kezdetben nyomtatott heti füzetekben jelent meg, a hetvenes évektől mágnesszalagon is hozzáférhető volt, így be lehetett tölteni a nagy számítógépre alapozott automatizált rendszerekbe, a nyolcvanas évek végére pedig CD-ROM formában elérhető. A legfrissebb fejlemény, hogy az adatok FTP-vel az Interneten is hozzáférhetőek. Az alábbi táblázat a jelenlegi lehetőségeket foglalja össze.

FORMÁTUM – GYAKORISÁG

Nyomtatott

- *Heti* füzetek, havi kumulált indexszel; két kumuláció és az éves kötetek (az éves kötet mikrofilmlapon is kapható).

CD-ROM

- *Havi* (teljes havi kumuláció).

Online

- BNB adatbázis az ötvenes évektől máig a Blaise-Line-ről, heti frissítés.

Mágnesszalag

– Hetente szalagra írt adatok – külön megrendelésre.

FTP

– Az Interneten hetente elérhető adatok – külön megrendelésre.

3.2 Ez a terjesztési modell sok nemzeti bibliográfiánál működik, nem egyedülálló; a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások nagy kérdése, hogy milyen változások jöhetnek számításba. Nyilvánvaló, hogy egyre jobban terjed és egyre erősödik az az elvárás, hogy a bibliográfiai adatok az Interneten keresztül legyenek hozzáférhetőek. A BNB esetében az adatok használatára vagy további terjesztésére jogosult előfizetőnek az Internetről jelenleg a MARC adatok egy tömbben való letöltésére van lehetősége. A Blaise online szolgáltatás Web-szolgáltatásként is hozzáférhető (Blaise Web), és egyre többen választják a hozzáférésnek ezt a módját. Azt tervezik, hogy a BL új Corporate Bibliografic Programjának jövő évi bevezetésekor a könyvtárak számára a Z39.50-es protokollon keresztül teszik hozzáférhetővé a BNB rekordokat. Minden szolgáltatásban közös azonban, hogy az Interneten előfizetés szükséges a használatukhoz; ebben a tekintetben számos ingyenes szolgáltatás mellett szerepelnek (beleértve a British Library által kínált ingyenes szolgáltatásokat is, vö. 4.2.)

4. Árkalkuláció – közfeladat kontra gazdasági életképesség

4.1 Az árkalkulációt illetően a British Library egy olyan gazdasági modell keretében járul hozzá a nemzeti bibliográfiához, amely legalábbis részben a kereskedelmi tevékenységre épít. Ez Nagy-Britanniában azt jelenti, hogy a nemzeti bibliográfiának különböző megjelenési formáiban teljes mértékben

fedeznie kell előállításának, fejlesztésének és marketingjének költségeit, sőt, nyereséget kell felmutatnia. Nem kell ugyanakkor fedeznie a feldolgozás költségeit, kivéve a CIP programot, amelyet az utóbbi hét évben nem támogatnak.

4.2 A nyereség termelésének követelménye meghatározza az árkalkulációs és a terjesztési politikát, és látszólagos ellentmondásokhoz vezet – közelebről, hogy a BL, csakúgy, mint a világ számos más könyvtárának nyilvános katalógusát, az OPAC-ot ingyenesen teszi hozzáférhetővé az Interneten. Az OPAC hozzáférést biztosít a könyvtár katalógusához – de a BNB adatbázishoz nem. Ezen kívül valószínű, hogy az OPAC-ot úgy fejlesztik, hogy az legyen a könyvtár állományához való hozzáférés legfőbb eszköze, és ennek érdekében további fizető szolgáltatásokat kapcsolnak hozzá. A BL jelenleg még tudja kezelni az ingyenes és a fizető szolgáltatások közötti feszültséget, és az a célja, hogy az ingyenes hozzáférés pontosan meghatározott szintjét biztosítsa, amelyről azután a használó szükség esetén könnyen továbbléphet a könyvtár és/vagy partnerei által biztosított fizető szolgáltatásokhoz.

5. Az érdekeltek

5.1 Utaltam már rá, hogy a nemzeti bibliográfiai szolgáltatásoknak alapelve, hogy a használóira figyeljen, és az ő igényeiknek megfelelően. Országról országra változhat, hogy kik is ezek, ők tulajdonképpen egy vállalkozás részesei, és egyben a szolgáltatások felhasználói (használón a jelenlegi és a jövőbeni használókat értem).

5.2 Természetesen sok országban maga a nemzeti könyvtár a legfőbb „vállalkozó”, ha a nemzeti kiadványtermés nyilvántartásáról és terjesztéséről van szó. Ez általában az egyik elsődleges funkciója. A nemzeti könyvtáron kívül vannak még nemzeti vagy kvázi nemzeti könyvtárak (Nagy-Britanniá-

ban például öt másik kötelespéldány jogú nagykönyvtár van), amelyek szintén részt vehetnek a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások előállításában és használatában. Azután vannak jelentős használók/vásárlók – főként a közművelődési és a felsőoktatási könyvtárak, melyek gyarapításhoz (általában a nyomtatott változatot), feldolgozáshoz (MARC rekordok online letöltése hálózatról vagy CD-ROM-ról), továbbá tájékoztatási vagy bibliográfiai segéd-eszközként használják a nemzeti bibliográfiát. Ezeknek a felhasználóknak igen lényeges a részesevése a nemzeti bibliográfiából. Nagy-Britanniában, különösen a könyvtári közösségben igen erős a tulajdonosi érzés a nemzeti bibliográfiával kapcsolatban. Ez összességében pozitív jelenség, de megnehezíti a változtatásokat.

6. Konzultáció-sorozat a Brit Nemzeti Bibliográfiáról

6.1 A BL éppen azért, mert érezte, hogy szüksége van a nemzeti bibliográfia megújítására, nagyszabású felmérést és konzultáció-sorozatot kezdett 1997/98-ban. A konzultáció igénye abból fakadt, hogy a BNB nem teljesítette teljes mértékben a tőle elvárt feladatokat. Ebben részben az az aggodalom testesült meg, hogy az egyre jelentősebb új adathozdókkal nem foglalkozik kielégítően (ha egyáltalán foglalkozik velük), és hogy a BNB-ből való kizárásuk nincs összhangban a nemzeti bibliográfia céljaival. A változást megalapozó elvek végleges kifejtését segítő, a következő szabályokat fogalmazták meg:

- ☉ a BNB vegye számba a nemzeti kiadványtermést;
- ☉ ezzel egyidejűleg minősítsék a BNB-be felveendő dokumentumok körét;

- ☉ a BNB tartalma nem függhet a BL gyarapítási vagy feldolgozási politikájától;
- ☉ megfelelő esetekben az adatok importálására van szükség, hogy olyan anyag is bekerülhessen a bibliográfiába, amely nem felel meg a BL gyűjtőkori szabályzatának;
- ☉ ezzel párhuzamosan bizonyos, a BL-ben feldolgozott és a nemzeti bibliográfiába automatikusan bekerülő adatok esetleg nem szükségesek, és ki kell emelni őket.

6.2 Ha ezeket a szabályokat be akarják tartani, a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások új megközelítésére van szükség: hatékonyabb együttműködésre és szorosabb kapcsolatra, elsősorban a kiadókkal. Nyilvánvaló volt, hogy az előrelépés érdekében a BNB-ben érdekelteket és a használókat egyaránt be kell vonni a közös gondolkodásba.

6.3 A használókkal először a nemzeti bibliográfia jövőjéről szervezett szemináriumon találkoztunk. A szeminárium eredményeként megfogalmazódott néhány javaslat, amelyekben a BNB fejlesztésére vonatkozó elképzelések öltöttek testet annak megfelelően, hogyan látják a résztvevők a nemzeti bibliográfia célját és a British Library szerepét. Ezek a javaslatok kerültek bele a *The future of the national bibliography: a consultation paper from the British Library* c. dokumentumba, amelyet az országon belül és kívül széles körben véleményeztettek a könyvtári és információs közösséggel. A hat javaslat a következő:

1. javaslat

A nemzeti bibliográfiai ügye jelentős ügy; a nemzeti bibliográfia egy ország kiadványtermésének elsődleges nyilvántartása.

2. javaslat

A British Library központi szerepet kell, hogy vállaljon a Brit Nemzeti Bibliográfia összeállításában és kiadásában.

3. javaslat

A British Library tekintse ezt a szerepet elsődleges felelőségének.

4. javaslat

Kívánatos, hogy a Brit Nemzeti Bibliográfia továbbra is hozzáférhető legyen nyomtatott formában.

5. javaslat

Egy osztott nemzeti bibliográfia révén szélesíteni kell a Brit Nemzeti Bibliográfiához tartozó dokumentumok körét, a bibliográfia gyűjtőkörét; ezt a British Library és más országos szervezetek közötti együttműködés fokozásával kell megoldani.

6. javaslat

A Brit Nemzeti Bibliográfia javítható lenne az „alap rekordot” kiegészítő további bibliográfiai adatok felvételével.

6.4 A konzultációs anyagra érkezett válaszok összességükben támogatták a fenti javaslatokat.

6.4.1 javaslat *'A nemzeti bibliográfiák ügye jelentős ügy; a nemzeti bibliográfia egy ország kiadványtermésének elsődleges nyilvántartása'*

Talán ez volt a legkevésbé vitatott javaslat. Majdnem mindenki osztotta ezt a felfogást. Különösen a felsőoktatási könyvtárak erősítették meg ennek az elgondolásnak intellektuális érvényességét, bár néhányan megjegyezték, hogy a világhálón megjelenő elektronikus kiadványok nehezen férnek bele ebbe a körbe.

6. 4. 2 javaslat *'A British Library központi szerepet kell, hogy vállaljon a Brit Nemzeti Bibliográfia összeállításában és kiadásában'*

Szinte teljes volt az egyetértés a könyvtár központi szerepét illetően, de elég élesen megoszlottak a vélemények abban a tekintetben, hogy miben is álljon ez a szerep. A legfontosabb probléma a „tulajdonjog” volt. Egyesek azt vallották, hogy a nemzeti bibliográfia fejlődése csak akkor lehet koherens, ha a könyvtár megtartja tulajdonjogát, míg mások szerint a nemzeti bibliográfiának az lenne a legjobbat, ha a könyvtártól elvonnák a tulajdonjogot. Ebben az összefüggésben a nemzeti bibliográfia fenntartá-

sára vonatkozó javaslatok között szerepelt egy együttműködési tanács felállítása (a legjelentősebb partnerekből és használókból).

6.4.3 javaslat *'A British Library tekintse ezt a szerepet elődleges felelőségének'*

E javaslatot illetően majdnem teljes volt az egyetértés.

6.4.4 javaslat *'Kívánatos, hogy a Brit Nemzeti Bibliográfia továbbra is hozzáférhető legyen nyomtatott formában'*

Több válaszadó ragaszkodott ahhoz, hogy a BNB, amíg csak lehetséges, jelenjen meg nyomtatott formában. Ezek a válaszok elismerték, hogy a jövő adathordozója minden bizonnyal elektronikus lesz, de hangsúlyozták, hogy a BNB nyomtatott változata a gyakorlatban nagyon alkalmas a gyarapítás és a válogatás támogatására, és e feladatok nehezebben oldhatók meg a nem nyomtatott adathordozókkal. A válaszadók kisebb része szerint eljött az idő a nyomtatott változat megszüntetésére.

Egyesek azért aggódtak, hogy a konzultációs anyag túlértékeli a BNB nyomtatott változatát. Véleményük szerint a BNB-t egészében kell vizsgálni, nem csak nyomtatott vagy CD-ROM változatban. Ezzel összefüggésben azt is megjegyezték, hogy a rekordok felhasználása befolyásolja a BNB fejlesztésének irányát. A konzultációs anyag hangsúlyozta a nemzeti bibliográfiának a nemzeti kiadványtermés regisztrálásában betöltött szerepét (vagyis az archiválási feladatot), ugyanakkor a válaszadók a nemzeti bibliográfiának az információkeresésben és a könyvtári katalógusok számára a bibliográfiai rekordok forrásaként játszott létfontosságú szerepét helyezték előtérbe.

6.4.5 javaslat *'Egy osztott nemzeti bibliográfia révén szélesíteni kell a Brit Nemzeti Bibliográfiához tartozó dokumentumok körét, a bibliográfia lefedését; ezt a British Library és más országos szervezetek közötti együttműködés fokozásával kell megoldani.'* Bizonyos értelemben ez volt a konzultáció-sorozat legfontosabb javaslata. Utat mutat a nemzeti bib-

Nemzeti Bibliográfiát a használók és a partnerek. El kell ismerni, ezek a vélekedések nem szabtak teljesen egyértelmű utat a tervezés számára. A könyvtár általános irányultságát illetően konszenzus van ugyan, de jelentős eltérések vannak ateinketben, hogyan lépjen előre a könyvtár. Világos, hogy a közmegegyezés szerint a nemzeti bibliográfia előállításában a BL nem támaszkodhat többé kizárólag a saját kötelempéldányaira, amint ezt a múltban tette, hanem a többi kötelempéldány-fogadó könyvtárral és országos központtal kell együttműködni a szerkesztésben. Ez a munkamegosztás szükségképpen kiterjed a döntéshozatalra és a gyakorlatra is. Igen lényeges kérdés, hogy ez a munkamegosztás nem vezet-e a széles körben igen fontosnak tekintett szabványok figyelmen kívül hagyásához.

6.6 Jelentős előrelépés csak akkor remélhető, ha egy fontos kérdést, nevezetesen az osztott feldolgozásból származó bibliográfiai források tulajdonlásának kérdését megoldják. El kell dönteni, kié legyenek a szellemi jogok, kié az anyagi jogok, és milyen alapon. A fejlődés rögös útján talán ez az egyik legnehezebb kihívás a nemzeti ügynökségek és partnereik számára.

6.7 E tanulmány írása idején a Könyvtár a felmérésre érkezett válaszokat elemzi, és igyekszik a nemzeti bibliográfia további fejlődésére vonatkozó világos elveket megfogalmazni. Ezt a könyvtár valamennyi funkciójára kiterjedő *Stratégiai áttekintés* keretében teszik. Az áttekintésre azért van szükség, mert a könyvtár egyre kevesebb állami támogatást kap, és így nem képes valamennyi feladatának a jelenlegi szinten megfelelni. A BNB konzultációt ennek az átfogó vizsgálatnak a kereteibe illesztve, fel kell ismerni, hogy a könyvtár nincs abban a helyzetben hogy az eredeti elképzeléseknek megfelelően záros határidőn belül a nemzeti bibliográfia számára határozott fejlesztési irány mellett kötelezze el magát, de a BNB ügye továbbra is prioritást élvez.

7. Kötelempéldány

7.1 A British Library a BNB konzultáció-sorozatától függetlenül egy másik, kapcsolódó kérdésben is fellép a brit kormánynál: a kötelempéldány-szolgáltatás kiterjesztését biztosító új jogszabály érdekében, amely lehetővé tenné elektronikus dokumentumok beszoigáltatását. Van némi haladás, de ennek üteme elmarad a Könyvtár várakozásaitól, és – köztes megoldásként – néhány kiadóval önkéntes beszoigáltatási programokkal kísérleteznek. Igen fontos a nem könyvjellegű anyagok felvétele a nemzeti bibliográfiába, ha fenn akarja tartani minőségét; a kiterjesztett kötelempéldány-szolgáltatás biztosítaná a nem nyomtatott dokumentumok beszerzését és nemzeti bibliográfiai számbavételét, és ez valószínűleg minden önkéntes programnál teljesebb merítést eredményezne.

8. BIBLINK

Fel kell ismerni a (terjedő jobb kapcsolatok kiépítésének jelentőségét is. Nagy-Britanniában a CIP program előzetes információt ad a kiadóktól a BNB-be való felvételre leadott monográfiákról. Az elektronikus világban nem elképzelhetetlen, hogy az elektronikus dokumentumok saját bibliográfiai adataikat is tartalmazzák – és tulajdonképpen már vannak is ilyenek. Ezek után mi lesz a nemzeti bibliográfiai szozgálatok szerepe? Az egyik példát az EU alapította BIBLINK projekt adja, amely jelenleg fejlesztí ki a kiadók, a nemzeti bibliográfiai szozgálatok és a használók közötti adatáramlás kivitelezhetőségét demonstráló rendszert. Ha ezt működő rendszerre kell lefordítani, a bibliográfiai adatok terjesztésének új modellje alakul majd ki. Ebben az esetben a kiadók játsszák majd a vezető szerepet a nemzeti bibliográfia számára elektronikusan biztosított alapvető metaadatok előállításá-

val. A nemzeti bibliográfiai szolgálat pedig a kiadótól származó metaadatokat kiegészíti a sajátos bibliográfiai adatokkal (pl. -tárgyszavakkal), és – quid pro quo – a továbbfejlesztett metaadatokat az elektronikus kiadványba való beépítésre visszaszolgáltatja a kiadónak. Ily módon mind a nemzeti bibliográfiai szolgálat, mind a kiadó olyan helyzetbe kerül, hogy jobb minőségű bibliográfiai rekordokat nyújthat a felhasználóknak. A technikai problémáktól eltekintve ez a modell számos kihívást jelent a nemzeti bibliográfiai ügynökségek és a kiadók számára, akiknek meg kell állapodniuk a terjesztési jogosultságokban, az adatok tulajdonjogában, de potenciálisan igen jelentős előnyökkel jár a használók számára.

9. Következtetés

9.3 Mindent összevetve, világosnak látszik, hogy ha a nemzeti bibliográfiai szolgálat továbbra is vezető szerepet akar játszani a bibliográfiai adatok terjesztésében és cseréjében, valamint a nemzeti bibliográfia előállításában, akkor fel kell zárkóznia a használói elvárásokhoz. Ez – véleményem szerint – mind nemzeti szinten, mind nemzetközileg a szabványok szigorú betartását, végső soron pedig a nemzeti bibliográfiai szolgálatok és legfontosabb partnereik közötti kapcsolat új paradigmájának kialakítását jelenti. Ez a paradigma a partnerkapcsolaton és a közös munkán alapul, amit egy – korábban a közszolgálati szektor előjogának tekintett szolgáltatások számára kidolgozott – összetett gazdasági modell (pl. nyilvános és magán) támasztana alá.

Fordította: Orbán Éva

A PRIDE projekthez (People and Resources Identification for Distributed Environments) – 1998-ban csatlakozott Magyarország. A programot az Európai Unió finanszírozza, s hat ország vesz benne részt. A program célja olyan eszközkészlet kifejlesztése, amelynek segítségével létrehozható a használók és szolgáltatók világméretű, közös katalógusa, amely lehetővé teszi az információszolgáltatók egyszerű és gyors megtalálását. A programban részt vevő hazai intézmények: a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Neumann Kht. , a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Központi Könyvtára és az IQSOFT Rt.
